

KOMMUNIKÁCIÓS LÉTFORMÁK ÉS ÁTCSAPÁSOK

(Nyelvi–szemiotikai megjegyzések az ezredvégen)

LÉTFORMÁK A KOMMUNIKÁCIÓBAN

Az emberi nyelv két alapvető kommunikációs manifesztációja: a **beszéd** és az **írás** (ebben a – genetikai – sorrendben). A különféle technikai eljárások (nyomtatás, hang- és képrögzítés és -továbbítás, valamint a digitalizálás) alapján azonban az **emberi kommunikáció létformáit** leginkább a következőképpen tipologizálhatjuk:

hangzó [beszélt nyelv, élőnyelv (nyelvhasználat), emberi hangon hangzó, szóbeli],

képes [valamilyen hordozóeszközre rajzolt–írott nyelv (nyelvhasználat), írásbeli] és

hangzó–képes [hang- és/vagy képrögzítés valamilyen technikai eszközzel, beleértve a számítógépet, multimédiát is] eljárások.

A **beszélt és írott nyelv** megkülönböztetésével a nyelv- és kommunikációtudomány foglalkozott. Egyszerűsített leírásával minden nyelvtankönyvben találkozunk is. Megjegyzendő, hogy írás nélkül lehet élni és kultúrát teremteni (analfabétizmus, funkcionális analfabétizmus, írástudatlan civilizációk); korlátozottan még beszéd nélkül is lehet élni, ebben az esetben a kultúrateremtés és -hagyományozás azonban már csak csökevényes formában lehetséges. Az írás a beszéd leképezése; az írott nyelv a beszéd vizuális aspektusa. A két kommunikációs létforma alapvetően a következő ellentétpárok alapján különböztethető meg:¹

Előbeszéc	Írott szöveg (írás)
elsődleges	másodlagos
működés	mesterség, tudás
szabálytalan	szabályos
szerkesztetlen	szerkesztett
hangok egymásutánja	betűk, írás- (és egyéb) jelek egymásutánja

egyéni	kollektív
ösztönös, igénytelen viselkedés	tudatos, igényesebb nyelvi viselkedés
normától eltérő	erősen normalizált
„mondani lehet”	„leírni nem” (nem tűri a nyomdafesték)
laza	kötött
nyitott	zárt
kifejezőeszközök gazdagsága	kifejezőeszközök szegénysége
szótani, nyelvtani, pragmatikai szabályok	mindezeken túl: betű, helyesírási (külső) szabály
nyelv zenei elemei	áttételesen, korlátozottan
metakommunikáció	csak tipográfia (betűtípus, -rajz)
paralingvisztikai elemek	csak interpunkció (központozás)
többcsatornás	egycsatornás
döntően akusztikus	vizuális
akusztikum	„megfagyott akusztikum”
időbeli	térbeli, időbeli
hallgató visszajelezhet	visszajelzés csak késleltetve
gyors, azonnali	lassú, megfontolt, átgondolt
pillanatnyi, helyhez kötött	időben, térben nem korlátozott
felidézhető	pontosan felidézhető
korlátozottan ismételhető	korlátlanul ismételhető

Példa:

párbeszéd, alkalmi köszöntő, felszólalás, vallomás, élő műsorvezetés, telefonálás	levél, dolgozat, vers, novella, újságcikk, felhívás, távirat, hirdetés
---	--

Átmenet:

számítógépes levelezés

(e-mail < Electronic Mail 'elektronikus posta')

Az ellentétpárok többségénél lehetne kivételt, átmenetet találni, tehát szükség lehet megszorításokra.

Vegyük először a szabálytalanság/szerkesztettség/lazaság/nyitottság szempontját! Éppen a folklorisztikai leírások, illetve a beszédetnográfiai kutatások alapján az élőbeszéd egyes műfajai megoszlanak a

szabálytalan, variálható ←————→ szabályos, változtathatatlan

tengely mentén. A szavakkal való varázslás, a szómagia, illetve ennek egyik legfontosabb műfaja, a ráolvasás szövege például babonás okból nem változtatható meg. Mint Pócs Éva írja: „A betű (illetve hang B. G.) szerinti szövegűség kötelező követelménye leginkább ezekre a féltve őrzött titkos szövegekre volt érvényes. Ennek következtében egy-egy gyógyító dinasztina kezén olykor valóban több évszázados ráolvasások – vagy egyes motívumai – maradtak érintetlenül, ha gyakran kissé eltorzítva, félreértve is. A torzítások, a szövegromlás paradox módon éppen a szöveghez való szó szerinti ragaszkodás következményei voltak: a titkos, magukban mondott ráolvasások kerültek be legkevésbé a romlást javításokkal, a torzulásokat kiigazításokkal ellensúlyozó szájhagyományozó folyamatokba.”² Ráolvasó írott szövegek is vannak, ezek a szövegamulettek vagy amulettiszövegek:³

[1] (a) *A patkányt úgy küldte el az ehhez értő ember, hogy szénnel ráírta a falra: Bagaméri*

(Tiszaszentimre, Szolnok megye)

(b) *Ki tud nyitni minden lakatot, aki vérrel írja egy darab papírra: X.x.anigx.anogx.velmex.* (Szeged környéke)

Egyes, különösen beszélt, illetve íráspróbának, vázlatnak szolgáló írásbeli műfajokban az önrevízió, a javítgatás (reformulázás) kap fontos szerepet, amely sokszor appozíciós elliptikus mondatokban ölt testet:⁴

[2] (a) *tevkelletes*

(A szót a scriptor utólagos betoldásnak szánta, de elfelejtette a helyére utalni. HorvK. 1522/1994, 172/86v.)

Illetve ide tartoznak az írói szövegjavítások is. Pl. Illyés Gyula Bartók című versének egy nevezetes részlete:

(b) Bánatomat sérti, ki léha vigaszt
húz a füleembe;
anyánk a halott – a bucsúzótné
*operett zengje*⁵

Illetve:

*kuplé-dal zengje*⁶

Az élőszó esetében a hallgatói visszajelzés is nagyon soféle lehet, s egyes beszédműfajok esetében a

szüntelen visszajelzés ←————→ tilos visszajelzés

között ingadozik. Egy fatikus (kapcsolattartó) párbeszédben szükséges az azonnali, ráadásul megerősítő (hozzátoldó) visszajelzés, egyébként a kommunikáció azonnal megszakad, illetve a kommunikációs funkció sérül. Telefonbeszélgetés sem képzelhető el rendszeres visszajelzés nélkül. A pap prédikációjához azonban még metakommunikációval is ritkán reagálnak. Egy élő politikai nagygyűlésen rendszerint van visszajelzés, ám ez a

megengedett ←————→ nem megengedett

ellentétpárok szerint oszlik meg. A spontán és szervezett bekiabálásoktól, a szónokot sürgető, éltető vagy elnémító ütemes tapsig sokféle fokozat van. Ceausescu utolsó beszédjét (1989) egy váratlan „pukkanás” zavarta meg; ennek hatására a nagygyűlés tüntetéssé változott. Tehát azt is mondhatnánk, hogy – a megelőző hősies tiltakozásokat egyáltalán nem kisebbítve – közvetlenül egy váratlan hang indította el a diktátor gyors bukását.

Dokumentáltam az 1990. október végi taxisblokádnál idején a budapesti Kossuth téren tartott kormányellenes és kormány melletti tüntetés néhány jellemző jelszavát. Az (a) csoportba tartoznak az útelzárók és támogatóik, a (b) csoportba a kormány mellett kiállók:⁷

[3] (b) *Éljen Horváth Balázs, éljen Antall, éljen a kormány!*

(a) *Éljen Palotás!*

(a) *Éljen a kormány hétezerből!*

(b) *Dolgozzatok!*

(a) *Dolgoztunk már eleget, élni akarunk!*

(b) *Eszközök vagytok!*

(a) *Bérencek. Mennyit kaptok?*

(b) *Nem vagytok magyarok! Hazaárulók!*

(a) *Mondjon le a kormány!*

(b) *Nem lesz puccs!*

(a) *Nem vagyunk taxisok! Mi vagyunk többen!*

De természetesen írott szöveghez is lehet „visszajelezni”, csatlakozni. A firklások, feliratok, általában a nyilvános szövegek csábítják a befogadókat a „csatlakozásra”. Erre sokszor felszólítás is történik:⁸

[4] *Levelezünk? Írjatok valami jó témát Bár ritkán járok hévvel de azért megpróbálok válaszolni*

[5] (a) *Aki olvassa 100000 Ft-ot fizet*

(b) *Ha ha és hova küldjem a pénzt te tirpák. Máskor azt is írd oda, Hogy hova*

A bölcs latin mondás sem egészen igaz: *Verba volant scripta manent*. Éppen folklorisztikai tudásunk miatt fontosnak tartottam feltüntetni az élőnyelvi jellemzők között a felidézhetőséget (korlátozott ismételtetőséget). A szó- vagy szájhagyomány minden lekicsinylés ellenére évtizedeket, évszázadokat képes áthidalni. Valószínűnek látszik az is, hogy minél kisebb a tartós rögzítés (írás) lehetősége, annál erősebb ez a szóbeli hagyományozó funkció. A hagyományozó írásbeliséggel nem rendelkező sztyeppéi, pusztai népek (amelyeknek nem hagyományozó, tehát praktikus célra használt írása, pl. rovásírása természetesen lehet) „fejből” tudják teljes nemzetségük történetét, leszármazását. – Azonkívül az írás sem minden esetben biztos hagyományozó. A nagy és az egyéni történelem ismer iratmegsemmisítéseket. Ez iránti félelmünkben készítünk másolatokat, újabban hihetetlen és eltúlzott mértékben fénymásolunk, s mentjük ki lemezekre számítógépünkbe írt szövegeinket.

Régi megállapítás, hogy a beszéd hat az írásra.⁹ Pl. beszédközelet (kiejtés) szerinti helyesírás, „betűnépiesség” (*asszonygya, naccsága, eccer*), írásjelhiány (szabad, végnélküli gondolatfutam). És igaz ennek fordítottja is: az írás is hat (igaz korlátozottan) a beszédre („az írás csapdája”). Pl. *Petur bán* eredetileg: *Petür/Pétör bán, vezekel* eredetileg: *veszékkel*; a hagyományos vagy idegen írás rossz kiolvasása: *Cházár* (császár helyett *cázár*-nak olvassák), *Deseuffy* (*dezsőfi* helyett *desevfi*-nek olvassák); eleinte csak írásbeli rövidítések szóbeli kimondása: *estébé, téesz, tévé, ábécé, B. ú. é. k.*; valamint pl. írói remeklés, sajtóhiba tudatos nyelvi humorra válhat (*Piff erekle!* – Otlíknál, később Esterházynál; *sajtóhuba, sújtóhuba*).

Az élőbeszédet tartjuk gazdagabbnak, de az írás bizonyos esetekben mást/többet tud, mint a beszéd:

- kis- vagy nagybetűk (*nemecsek; Élet, Pénz* – mágikus funkciók) presztízsnagybetűk: *Úr, Te, Tiéd*
- írásjelhalmozás: ??? !!!! (sic!)
- rövidítések: *sth., tv*
- írásbeli rövidítés mint eufemizmus vagy tabu: *WC* (water closett, illemhely), *aids, tbc* (tuberkulózis, tüdőbaj), *kmk* (közveszélyes munkakerülés), *ük* (üzletszerű kéjgelés), *nagy ká* (nagy kurva), *hmcs* (helyi menő csávó), *hep* (hegyes erős paprika).
- halmozott betűk: kukurikúúúúúúúúúúúú
- graffiti-betűk mint reklámeszközök
- kép-szöveg kapcsolatok, pl. *ábratext* (ábraszöveg, pl. tetoválásként¹⁰), olvasókönyv, karikatúra, képregény, reklám.

Primitív (persze meglehetősen jól működő) kommunikációs továbbítási és rögzítési technikák a nyomtatás megjelenése előtt is voltak, s a modern technikai közvetítőeszközzel párhuzamosan is léteznek.

Ilyenek voltak pl. a futárok, a hírláncok. A legegyszerűbb módszer a hír terjesztésére a hírvivő, a futár, amikor egy emberrel együtt „megy” az in-

formáció. A régi Magyarországon ilyen hírlánc működhetett az őrvidékek között. Állítólag az ország egyik végéből a másikba már nem csak emberi szóval, hanem különféle jelekkel – a *Látó-hegyeken* keresztül – lehetett korlátozott, ám létfontosságú információkat eljuttatni. A pusztákon ilyen kommunikációs lánc alakult ki a gémeskutat segítségül hívásával. A kút oszlopa és tengelye mint rendelkezésre álló mesterséges jeltovábbító eszköz segítségével (másodlagos funkciójával) látótávolságra lehetett üzenni. „A múlt század elején, amikor még nem volt a legelőkön anynyi gémeskút, *laposakból, sírkutakból* itattak, elsősorban *messzelátók* vagy pontosabban *látófák* szolgálták szétnézésre és jelzések leadására”.¹¹ Pénzügyőrök (fináncok) érkezésekor az alföldi falvakban zörgéssel (kútkávához hozzávágott vödörrel), tehát akusztikus jelzéssel értesítik egymást a zugfőzők (saját gyűjtés).

Az elzárt, elszigetelt körülmények között élő emberek (börtönökben, más zárt intézetekben) ugyancsak megtalálják az egymás közötti és a kifelé irányuló kommunikáció sokféle módozatát az emberi beszéd-től (kiabálás) a különféle hangzó jeleken át (kopogtatás, zörgés) az írott beszédig (falfirka, levél).

A képes (rajzos–írott) nyelvhasználat a nyomtatással, az ún. Gutenberg-galaxissal (McLuhan) indítja el a tömegkommunikáció (a hírközlés) forradalmát, amely a hírlapok megjelenésével a kapitalizmusban teljeseedik ki. Ez a folyamat a 19. század második felében feltalált hangrögzítéssel, majd a 20. században kezdődő hang-, később hang–kép továbbítással információs forradalomhoz vezetett. A 20. század végén pedig megjelennek a számítógépes világhálózatok (pl. Internet); valamint napjainkban zajlik a tömegkommunikáció és a telekommunikáció összekapcsolódása, minden eddiginél jelentősebb, hatásaiban csak részben kiszámítható digitális-információs forradalmat jelentve.

A „technikai” hangos-képes kommunikációs létforma önmagában sokféle:

- csak hangtovábbítás (gramofon, magnetofon, rádió; modern formája: üzenetrögzítő); ez többnyire kvázi-élőbeszédet jelent
- csak kép(irat)továbbítás (fénykép, némafilm, modern formája: telefax, hang nélküli számítógépes hálózat, e-mail)
- kép–hang továbbítás (hangosfilm, televízió, hangot is továbbító számítógépes hálózat, sőt beavatkozással: multimédia)

Az emberi kultúra során megfigyelhetjük, hogy a beszélt kultúra fokozatosan átalakul írott kultúrává, amely a nyomtatással válik uralkodóvá. Ennek sajátos formája a *vizuális* (látható) költészet, amely a verbalitás zeneisége helyett annak képiségével foglalkozik. De az írott kultúra a 19–20. században fokozatosan visszatér a beszélt kultúrához, annak variánsát hozva létre.¹² S ehhez járul az is, hogy a kép–hang-továbbító számítógépes háló-

zatok gyakorlatilag az előbeszédhez állnak közelebb (vita- és levelezőfórumok).

A sámán a tűz körül énekelte–mondta–táncolta a sámánéneket. Dávid király hangszerét pengetve maga énekelte és táncolta maga szerzette költeményeit. Cicero valószínűleg énekelve beszélt. Balassi Bálint dallamokra (*ad notam...*) írta verseit; de (népi?)táncolt is a császár előtt. A magyar népitáncban máig szokás, hogy a táncos alkalmanként énekel (vagy kiáltozik: *táncszó, táncréjja*), esetleg hangszert is vesz a kezébe. A felvilágosodás korától elsősorban olvasásra szánták az írók–költők műveiket (pl. *könyvdrama*). De irodalmi hagyományunkban napjainkig megfigyelhető, hogy a költők milyen szívesen adják elő közönségnek saját verseiket (Pilinszky-, Nagy László-, Illyés- stb. verslemez, újabban írói felolvasások kamaraszínházban, rádióban), s hogy ezt a közönség mennyire kedveli. A magyar irodalmi hagyomány azonban a szóbeliségben is terjed: ezt folklorizációnak, népivé válásnak tekintjük. Jókai emlékezése szerint a szabadságharc idején alig volt paraszt, egyszerű ember, aki ne ismerte volna Petőfi néhány versét.

Élőszó és zene kapcsolatára nagyon sok folklórműfaj figyelmeztet: kisebb epikai és líraműfajokban ilyen jellemvonás a deklamálás, a recitálás, az ismétlés, a rímkezelés stb. A ráolvasásoknak, imáknak, siratóknak, kiszámolóknak sajátos, a mnemotechnikát segítő dallamviláguk van.

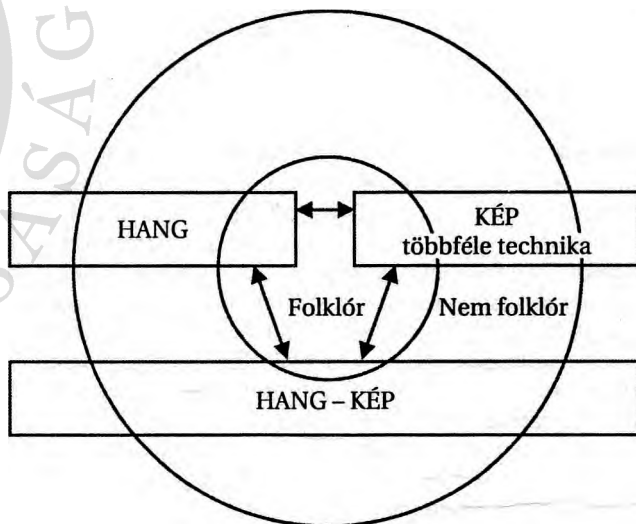
Az élőszó zeneiségéhez való visszatérés a magas kultúra felől az operával kezdődik; folytatódik a zenés színházzal, majd angolszász hatásra a musicallel, valamint napjaink popkoncertjeivel. Megjelent a rádió olyan „hangos” (zenés) műfajokkal, mint pl. a rádiójáték, dokumentumjáték; illetve televíziós változatai: tévéjáték, showműsorok. Az irodalomban is van tudatos visszatérés az élőszó vonzerejéhez, a zeneiséghez. Nádas Péter hosszú mondatait (körmondatait) egyesek egy zenei műfajhoz, a fűgához hasonlítják,¹³ Weöres Sándor gyermekversei elmondva zeneként hatnak. (Érdekes megfigyelni, hogy az olvasni tanuló, illetve szöveget fejből elmondó gyermekek kivétel nélkül „énekelnek”.) Az élőszóhoz való visszatérés a rádió, a televízió, majd pedig a videó, utóbb az „akusztikus–vizuális–verbális” számítógép, a multimédia megjelenésével óriási méreteket öltött. A modern irodalomban az élőszóhoz való visszatérést az akusztikus költészet, az ún. *fonopoétika* (akusztikus, fonikus, hangzó irodalom) jelenti. A vizuális költészet ugyancsak a verbális versszerkezetet bontja föl.

beszéd, társalgás
olvasás, írás
hang, kép
újfajta társalgás

Gutenberg – mint mondják – „mindenkit” olvasóvá tett. A rádió, a televízió – sajátos modern folklórt teremtve – mindenkit ismét hallgatóvá tett. A számítógép pedig mindenkit kiadóvá, előállítóvá tesz, egyúttal ez is visszatérés az „élőbeszédhez”. De úgy is mondhatjuk, hogy a folklorisztikus (jelenlétszerű, dialogikus) társalgáskultúra átalakul a írásművek, majd hang- és hang-kép közlemények (egyoldalú) befogadásává, s ezt követi egy újabb párbeszédese kultúra („Internet-folklór” kialakulása).

ÁTCSAPÁSOK; INTERTEXTUALITÁS

Természetesen a legérdekesebb jelenség az, hogy időszaktól, helyzettől függően vannak uralkodó kommunikációs létformák; ezek tulajdonképpen egymásba rétegződnek, „átcsapnak”, de egyúttal a legősibb és a legmodernebb kommunikációs létformák egymás mellett is élnek. Ennek dokumentálása, az erre való rádöbbenés tulajdonképpen a folklorisztika eredménye: amikor a folklór korábban vélt egyetlen szóbeli létmódja mellett fölfedezték az írásbeli folklórt; sőt ma már egyesek számítógépes („internetes”) folklórról is beszélnek. Jó okunk van föltételezni azt, hogy „primitív”, „ősi”, elemi kommunikációs formák mindig élni fognak, ezzel együtt a folklór is örök; ha nem is változatlan formájában. Mert az élőszóbeliség, a jelenlétkommunikáció az ember alapvető szüksége, élménye.

Kommunikációs létformák és a folklór

A népi/paraszti írásbeliség „fölfedezése”, tudatosítása a modern folklorisztika jelentős tette. Ezzel kezdődik a folklór (és a folklorisztika) „kiterjesztése”; korszaktól, osztálytól, kifejezési formáktól stb. függetlenül. Bár a népi írásbeliségre adataink már nagyon régen vannak, ennek tudományos fölmérése csak az utóbbi fél évszázadban, tudományelméleti elhelyezése pedig az utóbbi évtizedekben történt.¹⁴

A szóbeli és írásbeli folklór szövegeit a kiterjesztett, ún. külső nyelvtudomány körébe sorolható antropológiai nyelvészet, szövegtan, illetve a folklorisztika speciális területeként felfogható folklorlingvisztika szempontjai alapján vizsgálhatjuk. A szövegek megközelítésének szempontjait most nem veszem sorra,¹⁵ de kiemelem a különféle átcapásokat. Az újabb stílus- és szövegelméletek szerint mindig szövegek ismeretében alkotunk szöveget. A szövegek egymáshoz viszonyított eltéréseiben, különbségeiben van a stílus lényege. Az adott szövegen belüli kapcsolatot intratextualitásnak, a szövegek közötti kapcsolatot intertextualitásnak nevezzük. Mindkettő folklór és irodalmi szövegekben egyaránt előfordul, de szerzőnként, műfajonként különböző mértékben. Sohasem lehet kizárni adott szövegnek más szövegekhez való viszonyítását, az intertextualitást. „Ez utóbbi különösen jelentős a szépirodalomban, hiszen a magyar (és az európai) kultúrában az iskolázottság miatt rendkívül sok a tudatos, szándékos, valamint a nem tudatos és akaratlan átvétel és utalás. Mai szépirodalmi művekben, de a hétköznapi társalgási nyelvben és a médianyelvben is annyira eluralkodott az ilyen értelemben felfogott intertextualitás szerepe, hogy ezek a szövegek valóságos collage-okká alakultak. Az idézés és plágium teljesen új, a korábbi fogalom- és szokásrendszerrel már nem kezelhető társadalmi jelenséggé és etikai kérdéssé is vált.”¹⁶

A firkálások között a pillanatnyi rögtönzések mellett sok hagyományos, régi, „szájról szájra” (pontosabban „tollról tollra”) szálló szöveg jelenik meg.

A graffiti közösségi műfaj. Föltételez alkotó és befogadó közösséget, s a szerepek cserélődhetnek is. Ebben is hasonlít a népköltészetre. A firkálás ugyanúgy lehet továbbmesélni, továbbkölni mint a meséket. A firkálásoknak hagyomány az alapja. Ez jórészt szóbeli hagyomány, vagyis folklór jellegű. A firkálások keretében számos folklórműfaj megjelenhet, s évek-évtizedek, sőt évszázadok óta csak és kizárólag a szóbeliségben élő rigmusok, versek stb. sokszor itt, ebben a kommunikációs közegben találnak először írásbeli megjelenési formát. Honnan tudhatjuk ezt? Néhány bizonyító példánk van rá a mai városi folklór és firkálások kutatásaiból. Az 1980-as évek elején végzett folklórgyűjtésben olyan „pajzán” verseket találtunk, amelyek a XIX. század elején Pálóczi Horváth Ádámnál, illetve az 1820 utáni sárospataki diákköltészet Felvidító című kéziratos gyűjteményében fordultak csak elő.¹⁷ Pl.:

- [6] *Tej, túró, teljfel,
Gyócs gatya, pendely,
Azért a kis büdös lyukért majd meghal az ember.*

A graffiti a népköltészet tanúsága szerint ősi tevékenység:

- [7] *Kinek nincsen szeretője, babája,
Menjen el a zöld erdőbe, magába,
Írja fel a falevélre, magára,
Hogy nincs neki szeretője, babája...*

*Írja fel a falevélre bújába
Hogy nincs neki tiszta inge, gatyája.*

A modern társadalmakban a firkálásnak újabb változatai is kialakultak, ezeket inkább feliratkészítésnek mondhatjuk. Az ember feliratokkal „petytyezi tele” a világot. Feliratokkal van tele a lakás, a ház, a folyosó, az utca, az aluljáró, az utak mente, mindenütt a magán- és a közterület, a viselet, sőt olykor a bőr is. A graffitikutatók tapasztalata szerint az utóbbi évtizedekben a nagyvárosokban átlagosan ötvenként megduplázódott a firkálások száma. A feliratok a primitív rajzolgatásból, firkálásból, különféle üzenőjelekből (felhívás, figyelmeztetés, intés stb.) alakultak ki. Kezdetben tehát voltak az ember által jelnek tekintett, majd az ember alkotta üzenetek, később, az írástudás megjelenésével és elterjedésével megjelentek a közszemlére tett szövegek, a feliratok.

A felirat közszemlére, az alkotónak (de többnyire) és/vagy másoknak tartós jelleggel, a megörökítés szándékával szánt – rendszerint rövid – vizuális szöveg. Grammatikai, szövegtipológiai formája: általában mondat- vagy szószöveg (egy szó vagy hiányos, esetleg teljes mondat), illetve bármilyen ennél nagyobb szöveg (próza, vers stb.). Közlési szituációja fontos, jelentése rendszerint a környezetből egészül ki. Célja az önkifejezés, a tájékoztatás, a felhívás, ritkábban az esztétikai üzenet.

A felirat folklorisztikai szempontból kisépikai műfaj, nyelvészeti szempontból kötött jellege és sajátos jelentésvilága alapján frazeológiai egységnek tarthatjuk. Herman Bausinger a feliratokat a szólásokkal rokonítja, és ugyancsak a külső jegyek alapján osztályoz, megkülönbözteti a házak, bútorok, eszközök, valamint a szokásokkal kapcsolatos feliratokat (pl. sírfelirat).¹⁸

A felirat roppant mozgékony műfaj, a szöveggalkotás, -átvétel, -átalakítás, -hagyományozás sokféle lehetőségét mutatja. Sírfelirat megjelenhet butelfeliratként, emlékkönyvszöveg házfeliratként stb.

- [8] *Hol hit, ott szeretet
 Hol szeretet, ott béke
 Hol béke, ott áldás
 Hol áldás, ott Isten
 Hol Isten, ott szükség nincsen!*

A felirat nyilvános és hivatalos jellege miatt ki van téve az átalakításnak, továbbformálásnak, szövegrontásnak.

A felirat és a firkálás rokonjelenség, kezdetben érintkezhetnek (firkálásal keletkezhet feliratos emlék), ám határozott jegyekkel elkülöníthetők egymástól. A feliratkészítőket a tartósságra (örökkévalóságra) való törekvés, a szerzőség (bizonyos fokú) védelme, az adott kulturális közeg erkölcsi, esztétikai értékrendjének, hagyományainak tiszteletben tartása, díszítő, tanító, művészi vagy szórakoztató cél jellemzi. A firkálás ezzel szemben alkalmibb, névtelen, szókimondó, jobban önkifejező:

	Szerző	Befogadó	A rögzítés módja	Celja, mondanivalója	Létrehozása
Felirat	anonim, önmagát vállaló	laikus	tartós	díszítő-, tanító- és tréfás	megrendelés
Firkálás	anonim	laikus pszeudonim önmagát nem vállaló	rövid életű	szóki-mondó önkifejező jelleg	önkifejezés

A felirattan (epigráfia) a történelmi segédtudományok egyik legkorábban kialakult ága. A klasszikus ókor feliratainak gyűjtésével kezdődött a munka, a későbbi korszakok (így például a ma már nyelvtörténeti jelentőségű középkori, sőt újkori feliratok) gyűjtése és elemzése igazából csak századunkban kezdődött el nem utolsósorban a két világháború között F. Panzer germanista nyelvész ösztönzésére (Die deutsche Inschriften-sorozat).¹⁹

A feliratkutatókat a következő kérdések érdeklik a leginkább: felirattípusok (lényegében a felosztás alapja az íráshordozó közeg, amely tetszés szerinti lehet vagy a felirat tartalma), a szövegek keletkezése (pl. a betűforma, az írásmód alapján – a gót majuszkulát, nagybetűzést követi a minuszkula, a kisbetűzés, majd a reneszánszban a capitalis, a római korból eredeztethető mai nagybetű, illetve a korabeli könyvíráshoz hasonló betűtípusok), az epigrafikus rövidítés (a szó egy részének elhagyása, kihagyás, egybeírt be-

tűk), az írásjelezés. Látható, hogy ezek a kérdések az írásjeltudományt (a nyelvtudomány egyik ágát), a szövegtant ugyanúgy érdeklik.

A főbb feliratcsoportok a következők (az epigrafikusok szerint):

I. Épületfelirat: 1. templom, 2. vár, városfal, 3. városház, börtön, 4. lakó-épület, II. Sírfelirat, III. Eszköz-, használati tárgy felirat: 1. harang, 2. keresztelőkút, 3. miseruha, 4. oltárkép, freskó, 5. templomi bútor, 6. a ruházat és részei: „szériaszerű tömeggyártásban készült feliratok”, 7. házi eszköz, 8. kép, 9. szőnyeg, kárpit, 10. műszer, 11. fegyver.²⁰

A feliratozásnak van egy irodalmi-művészi és egy spontán folklorisztikus ága. Természetesen az irodalmi-művészi ágat kell elsődlegesnek tartanunk az írás „magaskultúrabelisége” folytán. Az epigrafika, vagyis a feliratirodalom körébe a legkülönfélébb szövegek tartoznak, a megkülönböztető jegy külsődleges, csupán azt fejezi ki, hogy az írás a szokásostól eltérő anyagon van rögzítve. Tehát a feliratirodalom nem különálló műfaj. A feliratok szerepelhetnek nyilvánosság elé szánt, köztéri objektumokon és magánhasználatú tárgyakon. Az irodalmi jellegű feliratok száma viszonylag csekély, bár korábban, az irodalmi szövegek rögzítésének gyakoribb és hatásos módja volt.

A „funkcionális” feliratok (naiv-humoros sírfeliratok, épületekre, használati tárgyakra írt versikék) már a folklór körébe tartoznak. A parasztság körében használt feliratok az írás-olvasás terjedésével jelentek meg. Először is a számok (évszámok), ezeket követték a szövegek. Nyugat-Európából a 16., Magyarországról csak a 17. századból ismerünk datált paraszti tárgyakat. Van egy 1686-os évszám egy börcsi (Győr-Sopron megye) mestergerendán, egy debreceni karosszéken pedig már felirat is:

[9] *Építődött Ao 1714 Molnár Pál palérlegin miatt*

A feliratok alkalmazása a különféle tárgyakon a 19. századtól lett általános. A felirat leginkább a tulajdonost, illetve a megajándékozottat nevezi meg, lehet valamilyen felszólítás, buzdítás, ritkán leírás. Rövid, pár soros, ritmikus, rímelő versformában írt változatuk a feliratvers. A feltalálási helytől függően van ház-, kapu-, kocsmá-, csárda-, sírfelirat, butellavers stb. A 19. század második felétől gyakoribbá váltak a hazafias feliratok:

[10] *Éljen a haza!*²¹

Az Ethnographia című folyóirat 1970-1989. közötti számaiban a következő felirattípusokról volt szó: bot-, cím-, épület-, faluke-, falvédő-, pecsét-, láda-, kapu-, kereszt-, bodonszék-, mosósulyok-, prés-, sír-, szobor-, kerámiafelirat stb.²²

A feliratkészítés alapmotivációi között nagyon sok megegyezik a firkálással, bár a felirat a firkálásnál emelkedettebb, szabályozottabb tevékeny-

ség. Kutatásaim alapján a **feliratkészítés alapvető emberi mozgatóit** (motívációit) a következőkben látom:

– „Rajzolgatási” ösztön, mozgási feloldódás, motorikus cselekedet.

– A felirat – megörökítés. Tartósságra, maradandóságra, öröklésre való törekvés.

– A feliratkészítés (szövegalkotás) – művészi, alkotótevékenység, a szépség jegyében történő alakítás/alkotás örök emberi törvénye.

– A felirat – fétis (mágikus tiszteletben tartott tárgy). Legelemibb szinten is érték, a kultúra (írásbeliség) megjelenése. A feliratkészítés és -viselés presztízscselekedet, kiemelkedés a mindennapi létből.

– A felirat – halmozás, többletinformáció. Többet adni, mutatni, mint ami vagyok, mint amilyennek tűnök általában.

– A felirat – kézjegy. Jelhagyás.

– A feliratkészítés – kiírás, fájdalomeltávolítás.

– A feliratviselés – a megjelenés esztétikája, a szép öltözet vágya.

– A felirat – kapcsolatteremtés. Kapcsolat feliratkészítő (gyártó) és befogadó (vásárló, jelviselő, olvasó) között.

– A felirat az alapvető emberi ismétlő, csatlakozó ösztön megnyilvánulása. Az ismétlés kényszere a próba, az én is tudom csinálni, meg kell csinálnom, hogy ne felejtsem el stb. A csatlakozás kényszere fakad a hagyományból (ezt nem szabad elfelejteni), valamint a közösségi kényszerből (divat, divathullám).

Ugyanakkor azt is el kell mondani, hogy a szövegekhez való viszony változik. Korábban tudatosabb, tartósabb (pl. filozofikus) és gyakorlati jellegű feliratok készültek, ma az ironia, a pillanatnyiség, a tréfa („konyhafilozófia”) domináns az újabb feliratokban.

[11] *Beszélni könnyebb, mint tenni,*

Főzni nehezebb, mint enni. (falvédőfelirat)

Nyilvánvaló, hogy ezek az antropológiai jellemzők egy-egy szövegtípusban összekapcsolódva jelentkeznek, de ugyanakkor uralkodó jegyek is kimutathatók közöttük.

A kommunikációs manifesztációk között különleges helyet foglalnak el a nem pusztán írásbeli szöveges feliratok, hanem a kevert képi-írásbeli szövegek. A falfirkák, feliratok, bőrrajzok (tetoválások) között egyaránt megfigyelhetjük ezt a jelenséget. A sok archaizmust őrző tetoválások tulajdonképpen vizuális szövegek, de feloszthatók: ábrákra és írásbeli szövegekre is. A legtöbb kutatóra az a jellemző, hogy a két csoportot együtt vizsgálja, de természetesen vannak csak az ábrákra és csak a szövegekre irányuló elemzések.

Az említett nyilvános műfajokban **ábra és szöveg kapcsolata** a következő lehet:

– összefüggéstelenség, nincsen kapcsolat,

- a szöveg alárendelt szerepű az ábra mellett,
- az ábra alárendelt szerepű a szöveg mellett,
- ábra és szöveg egymásra utal, mellérendelő viszonyban állnak egymással.

Az utóbbi csoportba olyan átmeneti jelenségek is tartoznak, amikor az ábra és a szöveg kontextuális, sőt akár „grammatikai” kapcsolatba lép egymással. Ezeket neveztem el ábratextnek, ábraszövegnek. Például egy 1933-ban született férfin a következő szöveg és ábra szerepelt egymás mellett.²³

Szöveg:	Ábra:
<i>Csoda</i> (szöveg)	/szarvas/ (ábra)

Vagyis a szöveg és az ábra együttesen összetett szót alkot: *csodaszarvas*. Számos további példát is találtam:

Szöveg:	Ábra:
<i>Soha többé</i>	/bilincs/
<i>Énrám vár</i>	/akasztófa/
<i>Utállak</i>	/bilincs/

Az ábraszövegek antropológiai nyelvészeti (folklorolingvisztikai) jelenségnek tekinthetők, és ősi nyelvi sajátosságot őriznek. A betűírás fölfedezése előtt ugyanis sok nép jelekkel írt, később a betűírás mellett (s mint látjuk, azzal vegyülve is) megmaradtak, illetve felújultak ezek és ilyenféle jelek. A latin betűs írás átvételével és magyar nyelvre való alkalmazásával nem szűnt meg a régi rovásírás (természetesen háttérbe szorult).

A korábbi képírásokat tehát fölváltotta az elvontabb betűírás. De az újabb korban szükség lett a „képírásokhoz” való visszatérésre. Pl. ábraszövegek, **piktogramok** (grafikus jelképek) mint a nemzetközi kommunikáció eszközei.

Lombroso szerint: „Amerika és Ausztrália vad népeinél az írás ma se más, mint primitív festés. Például, ha ezek az emberek azt a gondolatot akarják kifejezni, hogy »ha én a madár gyorsaságával bírhatnék!« – akkor lerajzolnak egy embert, karok helyett szárnyakkal. Két csónak egy emberrel, egy medvével és hat hallal azt jelenti, hogy a folyóban a halászok egy medvét és hat halat fogtak. Ezeket a jeleket ősi énekek és hagyományok erősítették meg”.²⁴ Elmebetegek írásos rajzait elemezve pedig ezt állapotta meg: „A cél az, hogy vagy a képet tegyék világosabbá az odaírt szöveggel, vagy az írást tegyék értelmesebbé a magyarázó rajzokkal és jelekkel”.²⁵ Ez a jelenség nagyon hasonlít a kisgyermek, olvasni tanulók számára készített képesrajzos-betűs olvasókönyvekre.

Ábra és írott szöveg együttes felbukkanása a kultúra sok szintjén megjelenik, bizonyos formái perifériális helyzetbe szorultak vissza, mások a hivatásos kultúrában is helyet kaptak. Például az olvasni tanuló gyerekeknek rajzolt és írt könyvek; illetve az aláírt (címmel, más kiegészítő szöveggel ellátott) képek (karikatúra, fotókarikatúra).

[13] (a) ... és akkor hatalmas karmaival, tüzet okádva berontott a gonosz Tocsik. Karikatúra (Lehoczki Károly rajza)

(b) A fordulat éve. Karikatúra (Jókó Csaba rajza)

(c) Átmenet. Karikatúra (Kaján Tibor rajza)

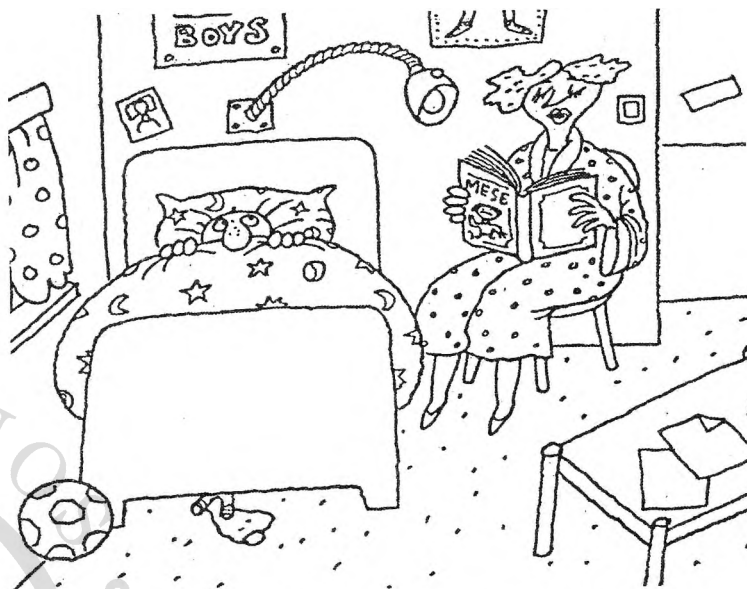
Az egymásra utaló tetovált ábrák és szövegek tehát egy ősi eljárás mai – periférikus – megjelenési formái.

A jelszó törmelékműfaj, kisműfaj, amelynek keretébe sokféle jelenséget, szövegtípust besorolhatunk. A Világirodalmi Lexikonban²⁶ valamint a Magyar Néprajzi Lexikonban²⁷ közölt jelszódefiníció szerint jelszónak tekintjük a rövid, rendszerint egyszószós, állandósult kifejezést, amely valamilyen csoport, közösség, társadalmi mozgalomhoz való tartozást, annak érdekeit fejezi ki. A jelszó egyszerre kommunikációs közeg és kisműfaj. Később megjelent a szó mai közéleti jelentése: valamely (politikai) programot tömören kifejező szó, kifejezés (*Jelszavunk a béke*). Az irodalomban pedig megőrződött a jelszó mint jelmondat jelentés.

A jelszó egyik antropológiai alapformája a kiáltás, kikiáltás. Ez a nyelv egyik alapvető funkcióját, a konatív vagy felhívó funkciót valósítja meg. Jakobson szerint a konatív funkció a címzetre irányul, legnyilvánvalóbb grammatikai eszközei a vokatívusz és az imperatívusz. Ezek az egyszerű kiáltások (angolul pl. *cry, street cry*) közvetlen rokonságban vannak a mondatzókkal (indulatszókkal), állathívó és -űző kifejezésekkel. Egyszerű, rögtönzött, a beszéddallamhoz hasonló ritmus és dallamvezetés jellemzi. Ide sorolhatjuk a népköltészetből ismert piaci kikiáltást, a falusi kihirdetést (publikálást), a kiáltásszerű jókívánságokat. Félnépi eredetűnek kell tartanunk a jelszók bővített változatát, a választások idején pártot és képviselőjét dicsérő, illetve annak ellenfelét ócsárló alkalmi politikai költeményt, a kortesdalt:

[14] *Nem kell sokat darányi
Éljen doktor Darányi!*

A szállóige irodalmi eredetű műfaj, szerzőjét ismerjük, s általában hosszabb ideig fennmarad idézetszerű jellege. A jelszónak is kezdetben megvan az alkotója, de benne a közösségi jelleg erősödik (tudjuk, hogy a modern jelszókat választási csoportok, „ötletbrigádok” alkotják), s ha meg is marad idézetszerűsége (valakihez vagy valamihez való kötöttsége), mégis közösséginek (népinek vagy tömegkulturálisnak) érezzük.

NÉPSZAVA, október 11., Lehoczky Károly rajza

... és akkor hatalmas karmaival, tüzet okádva berontott a gonosz Tocsik...

A FORDULAT ÉVE

VILÁGGAZDASÁG, február 8., Jókó Csaba rajza

ÁTMENET

MAGYAR HÍRLAP, december 30, Kaján Tibor rajza

Karikatúrátípusok: cím nélküli (aláírt), címes (írástól), címes-írás a rajzban.

A jelszó műfaji rokonságát a következő táblázatban szemléltetem:

Nepköltészet	I-élnépi költészet	Irodalom
kiáltás	reklám(kiáltás)	
népi köszöntő	köszöntő	
népdal	kortessedal, röpdal	
szólás, közmondás	jelszó	szállóige, deviza, embléma, mottó

A kódolás technikáját tekintve a jelszó lehet szóbeli vagy írásbeli jellegű. Az írott jelszó a feliratkészítés és a firkálás közvetlen rokonságában helyezkedik el. A feliratkészítés tudatos, szervezett, engedélyezett tevékenység, a firkálás spontán, egyéni kezdeményezés, a plebejus indulat tükrözője. E jelenségek között helyezkedik el a jelszó:

Firkálás	Jelszó	Felirat
nem hivatalos	hivatalos/nem hivatalos	hivatalos/nem hivatalos
egyéni v. csoportos	csoportos	egyéni v. csoportos
írásbeli	írásbeli v. szóbeli	írásbeli
spontán	tudatos	tudatos
tiltott	tiltott/engedélyezett	engedélyezett
önkifejezés/felhívás	felhívás	felhívás/didaktikus/esztétikai

A beszédaktus (beszédcselekvés) elmélet szerint a jelszót perlokúciós aktusnak, vagyis tettnek, cselekedetnek kell tekintenünk. A jelszó ilyen szerepe a **jelszómodalitás**.

Különleges csoportot alkotnak az ún. **ábrajelszók**, vagyis azok, amelyek nemcsak írott szövegből, hanem ahhoz szorosan kapcsolódó vizuális jegyekből, leginkább ábrából állnak. Tehát az ábrajelszókban egy ábra és egy írott szöveg alkotja a teljes szövegművet. Az ábraszerűség egyúttal rejtvenyszerűséget is jelent. Pl.

[15] (a) I ♥ (love) *Duna*

(b) *Sebek Magyarország testén: Dunakanyar, Kisköre, Gyurgyevác*
(Magyarország térképébe írva)

A jelszók a kommunikáció manifesztációjának sokféle lehetőségét mutatják. Találkoztunk már az írott nyelviség és a beszélt nyelviség jellemzőivel. A jelszók nyelvi megformálásakor sokszor törekednek a „jelszógyártók” a többértelműségre, illetve az azonos alakúságra. Gyakorik az értelmes

szótorzítások, az álbetűszók (vagyis a valóságos, létező betűszók átköltött feloldásai). Mindezt az ironia, a humor, a gúny jegyében gyakorolják. Pragmatikai kérdés is az elhallgatás, a kihagyás, tehát az elliptikus szerkesztésmód. A jelentés sokszor csak az aktuális helyzetből érthető meg: vagyis a jelszóhangoztatásból, annak helyszínéből, a viselkedési formából, kiegészítő jegyekből.

Nem véletlen a jelszók oly gyakori rigmosus megfogalmazása. A deklamáció a megjegyzést szolgálja. A jelszógyártók jól tudják, hogy egy-egy jó rím egyúttal kegyetlen csapás is a címzettnek. A jelszók sokszor egymásra is reflektálnak. Tehát egy korábbi jelszó további torzításokat, elferdítéseket szül. Jellemző ez az eljárás a pártküzdelmekre. Az 1990-es országgyűlési választások idején a Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ) sorrendbe szedte az elmúlt évtizedek jellemző jelszavait:

- [16] (a) 1950. Rákosi: *Aki nincs velünk, az ellenünk van.*
 1962. Kádár: *Aki nincs ellenünk, az velünk van.*
 1990. SZDSZ: *Aki ellenünk van, az velük van.*

Erre tromfolt saját választási plakátján a Magyar Demokrata Fórum (MDF):

- (b) *Mi nem mások ellen, mi a népért vagyunk.*

Az „átcsapások” között sajátos hely illeti meg a tömegkommunikációs szövegeket. A tömegkommunikációban ugyanis többnyire „transzformált” szövegekkel találkozunk. Az informátor, a riport- vagy interjúalany stb. szóban (ritkán írásban) ad át információkat, amelyeket az újságíró (riporter) „elkészít” és „tálal” (válogat, megír, megszerkeszt). A transzformáció szakmailag indokolható: az „adatközlő” retorikája aligha egyezik meg a befogadóéval. Az információkat válogatni kell; a válogatott információkat pedig „fogyaszthatóvá” (a nagyközönség számára érdekessé) tenni. Az amerikai újságírásban külön szó is jelöli a szórakoztató információt: infotainment²⁹. Az élőbeszédet írásra kell fordítani, illetve az „előbeszédet” rövidíteni (vágni) kell. A legfontosabb eljárások:

- válogatás (csak a műfaj/téma szerinti lényeges, illetve a hangulatot legjobban tükröző részletek maradnak),
- rövidítés/tömörítés (a beszédbeli terjengősségre nincs szükség),
- szerkesztés (új, a műfaj/téma szerinti logikai rendbe helyezés),
- átírás (az informátor szövegének teljes, de tartalomhű átírása),
- idézetszerűség (az informátor szövegéből csak egyes jellemző momentumok megtartása, sound-bite journalism – „hangharapás”).

Újabbban a tömegkommunikációban megjelent és terjed az ún. amerikai riport (sound-bite journalism); amelyben az újságíró fogalmaz, az informátor csak egy-egy mondattal „hitelesít”.

Ezek a módszerek a mondanivaló tömörítésén és tálalásán túl igen sokszor az akaratlan vagy a tudatos manipuláció eszközei.

A médiafogyasztóknak tudniuk kell, hogy a tömegkommunikáció „átírt” szövegekkel dolgozik; kinek-kinek a feladata a kételkedés, az információ relativizálása.

Végül szólni kell a műfajelhalás jelenségéről. Nem csak a nyelvek, hanem szóbeli és írott műfajok is véglegesen átalakulhatnak, sőt kihalhatnak. Az ókori történetírás még a költészethez állt közelebb.³⁰ Az archaikus népi imák már a perifériára szorultak, s ha Erdélyi Zsuzsanna nem fedezi föl őket, nem hívja föl rájuk a figyelmet, mára talán végleg eltűnnek. A tömegkommunikációban „védett” (mert kipusztuló) műfajokká válnak lassan a gyermekműsorok, az ismeretterjesztés, a művészet, a riport stb., hiszen mindent csak szórakoztató műsorként lehet „eladni”. A rétegműsorok átalakulnak „tömegkulturális” showműsorokká, műfajok tűnnek el, mindent előnt a *biznisz*.

Az említett mai folklór műfajokban megfigyelhető az ismétlődés, azaz egyfajta **vertikális oszcilláció**, mind az egyes szövegekben, mind az egyes szövegek, sőt a kommunikációs létformák (manifesztációk) között is. Tanulságos lenne ennek további vizsgálata a folklorizmus–folklorizáció (neofolklorizmus, neofolklorizáció) kategóriáival, illetve a különféle kommunikációs létformák sajátosságainak figyelembevételével. Itt most csak a három legjellemzőbb létforma szövegtani jegyeinek leírását, valamint néhány jellemző intertextuális jelenséget, átcsapást vizsgáltam. Amikor még nem foglaltak minden szerződést írásba, tanúk előtt háromszor elmondták a szerződés lényegét. Ennek megerősítés és emlékezetbevésés volt a funkciója. Korábban a határjárás során egy-egy fontos határkőnél elfenekeltek egy ifjú legénykét; hogy sokáig emlékezzen arra a bizonyos helyre. Az írásbeli vagy más technikai megörökítés, az újfajta mnemotechnika folytatja az ismétlődő technikát. Az ismétlés kollektívemlékezet-, hagyományőrző funkciója mellett sok más is figyelemre méltó. Például a játék: amely kiterjeszti az ember korlátait. Amióta létrejöttek, a kisműfajok különösen érzékenyek az intertextualitásra, az átcsapásra, az ismétlésre, a játékra – őrzik és egyúttal megújítják a hagyományt. Dokumentálásuk és kutatásuk ezért igen fontos és hálás feladat.

JEGYZETEK

1. Balázs 1994a, 145–146. nyomán.
2. Pócs 1986, 249.
3. Pócs 1986, 192.
4. Vö. Bencze 1996, 328, 334.
5. Saját kiemelés. Hét évszázad..., 1979. III/454.
6. Saját kiemelés. Illyés 1981, 207.
7. Balázs 1990a.
8. Balázs 1983, 50, 51.
9. „Az íráskép stilisztikája” vö. K. M., 1980, 1040–1044.
10. Vö. Balázs 1994d, 76–77.
11. Szabadfalvi 1981, 479
12. Bencze 1996, 60.
13. Boros 1988.
1. Részben lásd: Küllös–Szemerkenyi 1981, 182–184, Balázs 1991b, 62–68, Keszeg 1991, 5–16.
15. Ehhez lásd Balázs 1994b, 233–236, illetve pl. Bencze 1996. 56–64.
16. Károly Sándor nyomán Bencze 1996, 159–60.
17. Stoll 1984, 131; További példák: Balázs 1994c, 16.
18. Bausinger 1981, 345–359.
19. Kubinyi 1986, 43–45.
20. Kubinyi 1986, 46–50.
21. Csilléry 1979, 131.
22. Vö. Balázs 1989, 199.
23. Balázs 1994d, 76–77.
24. Lombroso é. n. 86.
25. Lombroso é. n. 83.
26. Voigt 1976, V/643.
27. Szemerkenyi 1979, 2/679–680.
28. Szily 1902, 154.
29. Almási 1995, 206.
30. Bencze 1996, 206.

IRODALOM

ALMÁSI Miklós

1995 Napóra a Times Square-en. A pénz forradalma az ezredfordulón. T-Twins, Bp.

BALÁZS Géza

1983 Firkálások a gödöllői HÉV-en. ELTE, Bp. (Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok, 18.)

(összeáll.), 1989. Mutató az Ethnographia... 1970–1989. évfolyamához. Bp.

- 1991a „Hungary – no taxiland”. A taxisblokádjelszavai. Édes Anyanyelvünk. XIV/1. 20.
- 1991b A folklórlingvisztikai kutatások története különösen az elmúlt két évtizedben (1968–1988). 62–8. In: Kiss Jenő és Szűts László (szerk.): Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből. Bp.
- 1994a Szövegten. 139–72. In: Balázs Géza (szerk.): Magyar nyelv. Érettségi témakörök, tételek. (1995, 1995, 1996. Négy változatlan kiadás.) Bp.
- 1994b A komplex szövegvizsgálat szempontjai. 233–6. In: Balázs Géza: Szövegteni gyakorlatok, vázlatok és tanulmányok. Bp.
- 1994c Beszélő falak. Ötszáz különféle magyar graffiti, 1980–1990. ELTE, Bp. (Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok, 64.)
- 1994d. A tetoválás és a tetovált szövegek magyar néprajzi kutatása. 69–84. In: Petőfi S. János – Békési Imre – Vass László (szerk.): Szemiotikai szövegten 7. A multimediális kommunikátumok szemiotikai textológiai megközelítéséhez. JGYTF Kiadó, Szeged
- BAUSINGER, Hermann**
1981 Szólások és feliratok. Folcloristica 6. 345–62.
- BENCZE Lóránt**
1996 Mikor miért kinek hogyan. I. Stílus és értelmezés a nyelvi kommunikációban. A hét szabad művészet könyvtára, Bp.
- BOROS Gábor**
1988 A nagy fúga. In: Balassa Péter (szerk.): Diptychon. Elemzések Esterházy Péter és Nádas Péter műveiről. Bp. 169–179.
- CSILLÉRY Klára, K.**
1979 Felirat. In: Magyar Néprajzi Lexikon 2. Bp. 131.
- Hét évszázad magyar versei, 1979. Szerk. biz.: Király István és mások. III. Bp. HorvK. = Prédikációk és regulák Ráskay Lea keze írásával. Horvát-kódex 1522 Régi magyar kódexek 17. Budapest, 1994.
- ILLYÉS Gyula**
1981 Konok kikelet. Válogatott versek. Bp.
- KESZEG Vilmos**
1991 A folklór határán. Buk.
- K. M.**
1980. írásképp hangulata, stílushatása. 1040–4. In: Nyelvművelő Kézikönyv I. Szerk.: Grétsy László és Kovalovszky Miklós. Bp.
- KUBINYI András**
1986 Epigráfia In: Kállay István (szerk.): A történelem segédtudományai. Második kiadás. Bp. 43–59.
- KÜLLŐS Ilona – SZEMERKÉNYI Ágnes**
1981 Paraszti írásbeliség. In: Magyar Néprajzi Lexikon 4. Bp. 182–4.
- PÓCS Éva**
1986 Szem meglátott, szív megvert. Magyar rólvasások. Bp.

STOLL Béla (vál.)

1984 Pajkos énekek. Bp. (Magyar ritkaságok)

SZABADFALVI József

1981 Pusztai jelzések, pusztai híradás Nádudvaron. Ethn. XCII. 478–81.

SZEMERKÉNYI Ágnes

1979 Jelszó. In: Magyar Néprajzi Lexikon 2. Bp. 679–80.

VOIGT Vilmos

1977 Jelszó. In: Világirodalmi Lexikon 5. Bp. 643.

